

Historiografian barrena, euskal herritarren kontakizuna: Juan Antonio Zamakola eta Pedro Jose Astarloa (1818)

(Historiographical production and the story of the Basque people: Juan Antonio Zamacola and Pedro Jose Astarloa (1818))

Agirreazkuenaga, Joseba

Univ. del País Vasco/Euskal Herriko Univ. Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fak. Historia Garaikidea Saila. Sarriena, z/g. 48940 Leioa
joseba.agirreazkuenaga@ehu.es

BIBLID [1136-6834 (2011), 37; 227-247] Jaso: 2011.05.10
Onartu: 2011.05.31

Manex Goihenetxeri buruzko ikuspegi pertsonala. Bere ekarpen nagusienetakoa euskal historiografian egin du. Historiografia, metahistoria eta kontakizunei buruz gogoetak egiten dira. Horrez gainera, 1818an Auch.en eta Bilbaon argitaratu ziren bi kontakizunen azterketa egiten da: J. A. Zamakola eta Pedro J. Astarloak idatziak izan ziren, gaztelaniaz lehenak eta euskaraz bigarrenak. Euskaldunak agiri dira, "nazio" edo talde izatez, kontakizunaren erdigunean. Zamakola ikuspegi libereletik abiatzen bada, Astarloak aldiz, kontrairaultzaren ikuspegian gihartzen du.

Giltza-Hitzak: Goihenetxe. Zamakola. Astarloa. Historiografia. Kontakizuna. Nazioa.

Una memoria personal de M. Goihenetxe. En su producción destacan las contribuciones a la historiografía vasca. En este artículo analizamos el significado de la historiografía, la metahistoria y el relato narrativo. Asimismo se ofrece un estudio sobre dos obras, escritas por J. A. Zamacola, en castellano y Pedro José Astarloa en euskara, publicadas en Auch y Bilbao, en 1818. Se trata de dos relatos, con una interpretación histórica de larga duración, sobre "la nación" o el sujeto comunitario vasco, desde un prisma liberal y antiliberal respectivamente, en el contexto de la revolución liberal.

Palabras Clave: Goihenetxe. Zamacola. Astarloa. Historiografía. Relato. Nación.

Un mémoire personnel de M. Goihenetxe. Les contributions à l'historiographie basque dans sa production mettent l'accent sur l'historiographie basque. Dans cet article nous analysons la signification de l'historiographie, la meta histoire et le récit narratif. On offre également une étude sur deux œuvres, écrites par J. A. Zamacola, en espagnol et Pedro José Astarloa en euskara, publiées par Auch et Bilbao, en 1818. Il s'agit de deux récits, avec une interprétation historique de longue durée, sur « la nation » ou le sujet communautaire basque, d'un point de vue libéral et antilibéral respectivement, dans le contexte de la révolution libérale.

Mots Clés : Goihenetxe. Zamacola. Astarloa. Historiographie. Récit. Nation.

1. SARRERA: MANEX GOIHENETXEREN GORAZARREZ, HISTORIALARI ISILAREN EMARI OPAROA

1976an izan zen. Andolin Eguzkitza eta biok Euskal Kultur Mintegitik UEUra abiatu ginen. Bakarturik, isilik eta ekintzaile ikusi genuen eta gu ere konturatu gabe antolatzaile bihurtu ginen Uztaritzen, azkenean manifestu ideologikoa ere urratu genuelarik, katalanen ildotik. Andolinen hiletan, Santurtziko elizpea izan zen Manexek eta biok aurrez aurre azken aldiz solasean jardun genuen tokia. Aurreko email batean eskatutakoa gogoratu egin zen eta Jacques Bela, "Chevalier" de Bélaren erretratua, Collierseko gazteluan, Muidesen dagoen margoaren argazkia eskura eman zidan.

Jean Philippe Bela (1709-1796) zuberotarrak, euskaldunen historiaren aldarria egin zuen eta Manexek adierazten duenez Bela izan zen Euskal Herriari buruz lehendabizi aritu zena, eta zazpiak aipatu zituen: "On divise les Basques en sept provinces ou país particuliers". Aldi berean hegoaldean, 1756 urte inguruan, Larramendi ere Pirineotako euskal herrialdeen baterakotasunari buruz gogoetak idatzi zituen. Manex iparraldeko historialari handien leinukoa dugu, eta ildo berean, euskaldun guztien iraganaz eta geroaz arduratu da. Eta horretan ari zen buru belarri azken urteotan, publiko zabalari eta adituentzat bereziki, Euskal Herriko historia nagusia lantzen. Beti ere, lekukotasuna, iparraldetik abiatuz. Manex izan dugu, iparraldekoen ildo sakonari jarraiki, euskaldunen azken historialari nagusia. Goi mailako ikerketa ugari argitaratu zituen. Tolosan eta Paben ikasi ondoren gradurik goreneko doktoretza lortu zuen 1992an eta nire ustez ikerketa guztien artetik, liburu nagusia utzi zigun: *Les Basques et leur histoire. Mythes et réalités*, 1993ko ekainaren 29an Baionan aurkeztua, Zabaleko liburudendan. Ikerlan kritiko honen hastapenean, A. Oihenart XVII. mendeko euskal historialariaren adierazpena ezarri zuen: "Egia bilatu ordez, nahiago dute eroso egokitu". Euskal historialarien diskurtsoak eta ekoizpenak ditu aztergai, bereziki Oihenarteri buruz egindakoa sakona eta kritikoa da. Bazekian ondo jakin ere historiaren gertakizunak modu zuzenean erabiltzen proklama ideologikoak burutzeko ere eta horrelakoa da haren lehen produkzioa. Ondoren HAS (Herriko Alderdi Sozialista) alderdiaren *Euskalduna* hilabetekaria berak idatzi eta gidatzen zuen, laster batean EHASen aldizkaria bihurtu zenean ere beste horrenbesteko zuzendaritza eginez.

Euskal Herriko iraganaren ikuspegia berritu beharra zegoen, diskurtso politikoak eraberritzeko. Historialariok asmakizunen arrastoa eta begiradak berehala sumatzen ditugu eta garaian garaiko diskurtsoen nondik norakoen aldaketak aztertu ere. Berria egunkarian historialari nazionaltzat definitu izan ohi da. Baina inolako jakobinismorik gabekoa, zorionez, euskaldun eta euskal herri ugari daudela adierazten baitzuen eta bere liburuetan Euskal Herritar diskurtsoa nabarmena izan arren, erredukzionismorik gabekoa, iparraldekoen nortasun indartsua eta bestelakoak aintzat hartzen zituen, halabeharrez. Hori bai, Basques edo euskoen diskurtsoa, euskaldunetatik abiatuz pentsaturik dagoela agiri da. Euskaraz idatzi ezkerro, errazagoa dela dirudi, baina tamalez oraindik ez dugu masa kriti-

korik euskarazko historiografiaren irakurle eta ikerle izateko. Beste era batera esanik, subjektu historiografiko anitzak izan arren, Euskal Herriko historian barrena, komuntasunak ere agiri dira eta desberdintasuna pertsonen izatetik hurbilen duguna da. Nazional jakobinismoa fikzioen arteko fikzio nagusia da, homogeneousitasun faltasuen gordelekua, aginte molde jakinak justifikatu ahal izateko.

XIX. mendearen lehen erdian euskaldunen historia iparraldean baino ez zen lantzen eta testuinguru horretan kokatu behar dugu gaztelaniaz J. A. Zamakolak idatzi zuen historia. Euskal herritartasunaren kontzeptua lantzen hasi ziren, A. Txahoren argitalpenak Baionan, A. D'Abbadiren lore jokoak, beranduago A. Campion Iruñean, J. Manterola Donostian, Becerro de Bengoa Gasteizen, F. Sagarmingana Bilbon. Euskalerritar ikuspegi historikoa literaturan eta bereziki nobela historikoetan ere agiri zen. Manexjarraipena emateko talde edo pertsonarik ez zuela eta, sarritan adieraztera eman zidan bezala, azken aldiaren kezkatuak zegoen. Erreproduktzioa bermatzeko egituren premia. Goi-mailako zein esparru zabalagoan ikerketa historikoak burutzeko, M. Gohinetxeren ildoari ekiteko ardura hartu beharko genuke, unibertsitariok behinik behin, hori litzatekeelako Manexen gus-tuko eta aldeko laudorio eta gorazarerik preziatuena.

Manexen gai nagusia, historiografia izan zenez gero, omenezko artikulua hau, euskal historiografiari buruzkoa izango da. Pedro Jose Astarloa eta Juan Antonio Zamakolak euskal historia eta kontakizunari buruz, 1818an argitaratu zuten lana konparatu eta aztertuko dugu. Biak euskal herritarrak izanik, 1818an, kontakizun eta historia baten abiapuntu zirela agiri dute, iraultza liberalaren giroan, aldi berean, ikuspegi kontrakoak zituztela.

2. HISTORIOGRAFIA ETA EZAGUTZA ZIENTIFIKOA

Azken urteetan galdera zorrotza egiten ohi dugu geure historialari zeregina-ren inguruan: Posible ote da iraganean gertatu zenari buruzko ezagutzarik? Eta gaur egunekoak? Nola bihurtzen da iraganeko ezagutza "Historia", geure historia? Historia edo historiak? Egia esan, guk hauxe besterik ez dugu ulertzen: guk geuk asmatu eta sortzen duguna, guk geuk prozesu batzuen bidez burutzen duguna. Ezagutza zientifikoa batez ere prozesu asmatua eta lanez antolatua dugu. Aurkikuntzarik bere zentzurik hertsienean ez da gertatzen. Aurkikuntza-ren bidea, prozesuan gertatzen ohi dena da eta sortzen dena ezagutza zientifi-koa da. Eta ezagutza zientifikoa denboraren joanean, historiaren baitan, osatuz goaz, eta gero eta ulergarriagoa egiten zaigu. Eta aurkikuntza definitzen dugun hori, prozesuaren une bat baino ez da. Behin behinekua alegia eta beraz alda-korra, hurrengo aldaketaren aurreko unea. Horrez gainera, ezagutza zientifiko-ak bere froga balioa testuinguru aplikatua hartzen du. Eta historialariok ere testuinguru aplikatua egiaztapenak egiteko gaitasuna geureganatzen ikasi behar dugu.

Mendebaleko European, modernitatearen proiektuaren arabera eta ildoan idatzi ohi da historia. Historizismoaren oinarri teorikoak abiapuntutzat harturik, iragana "Historia" bihurtzeko lana da historialarion zeregina. Baina azkenaldian, historialarion zereginak zabaldu eta ugaritu egin dira. Adibidez, gerra zibilen ondoren hainbat erakundek egiazko batzordeak antolatu dituzte, benetan gertatutakoaz agiriak biltzeko eta historia anitzak burutzeko, bereziki galtzaile eta azpiratuen ikuspegiak bermatzeko testigantzak eta agiriak sortuz. Agiriak sortu eta lortu gabe, nekez burutu ahal izango da 1936ko gerra eta ondorengo garai frankistan gertatu zen Historia. Horretan ere historialariak egiazko historiaren alde izugarrizko lan baliagarriak burutzen ari dira, gizartearen zerbitzuan. Propaganda politikoaren aurkako ekintzabidea da historialariona, argibideak sortuz.

Modernitatearen proiektuaren araberako Historia, ikuspegi europarra besterik ez balego bezala asmatu eta antolatu ohi da. Jerarkizazio implizitua gertatzen da geure diskurtso historiografikoan, iraganeko gertakizunak historia linealean kokatzen ditugularik, alfa eta omega halabeharrezkoak balira bezala.

Zibilizazioen abiada ez da, halabeharrez, bilakaera teleologikoaren arabera gertatzen ez eta interpretatzen. Egia da denbora, espazioa edo balioen ikuspegien artean, batzuk gailentzen direna, historialariok arazoaren dentsitatea bereizteari ekinez, hau da, nagusia, marjinala edo ez zuzena zein diren zehaztuz. Giza eskubideen definizioa eta bermatzea historian barrena gertatu ohi den bilakae- ra etikoa dugu, amaierarik gabeko historia, alegia.

Baina egon badaude beste zibilizazio batzuk eta haiek aintzat hartzea ere guri dagokigu. Iraganaren kontakizunean historia barik, sarritan metanarrazioa asmatzen joan ohi gara esperientzia europarra bakartzat eta nagusitzat hartuz. Eta egia esan, munduaren ikuspegi europarra eta gizarte-antolakuntza izan dira gehien hedatu ohi direnak munduan zehar, eta XVI. mendeaz geroztik izan arren ez da bakarra izan. Berezi Ameriketara eta Australian, baina baita Afrikan eta Asian ere, balio eta antolaketa politiko instituzional europarrak eratu ohi dira. Guztien artean, nazio-estatuaren egitura dugu kapitalismoarekin batera Europa-ko zibilizazioaren ikur garrantzitsuenetarikoa. Honezkerok, mundu mailan bost urterik behin antolatzen den historialarion biltzarra honen jabe da. Ikusi besterik ez dago azken Kongresuetan egindako eztabaida eta 2010. urtean Amsterdanen antolatu dena.

Hala ere, erresilientzia historikoak gertatu ohi dira. Aldaketaren ildoan ego- kitzen jakin ohi duten giza taldeek, herriak, erresilientzia sakona izan ohi dutela erakutsi dute. Euskal Herriaren iragana eta Historia horren adibide gisa aztertzea garrantzitsua da. Fisikan, hezkuntzan, psikologian eta azken aldiaren ekosistemen azterketan eta azalpen ulergarrietan erabiltzen ohi den erresilientzia kontzeptua, historiarako ere erabilgarria dugu. Etenik gabeko aldaketak abiarazita daude. Gizakion gizarte antolaketa eta hala ere iraupen luzeko egiturak eta joerak

nabariak dira. Aldaketa ez da beraz iraunkortasunaren eragozle, lagungarria baizik. Eta hala eta guztiz ere iraupen luzean jarraitzeko gaitasun berriak sortarazten dira. Gizartean eta herrien erresilientzian sakontzeko, Historiaren azterketa premiazkoa gertatzen zaigu.

3. HISTORIAREN GARRANTZIA EZAGUTZAREN GIZARTEAN

Ezagutzaren gizartea deitzen dugun honetan, historialarion lana berriztatu eta indartu egin da. Premiazkoa bihurtu da. Baina edozein historia edo istorio ez da aintzat hartzen ez hartuko. Horra gure erronka. Zientzia historikoen eremuan ere berrikuntzak gertatu dira eta historialarion egiteko eta ikertzeko erak ere aldatu egin ohi dira. Ezagutza historikoen dentsitate handiko lana izateko, gizarte zientzien eremuan ere ulergarria eta baliagarria izan behar du.

Egiaren bila abiatzea da gure lana. Baina egiaren hegalak eta inguruneak ez dira berdinak. Nazioarteko zientzia historikoen bilkuretan, bost urterik behin gertatzen denean, bertan konturatzen gara kronologiak ugariak direla. Urteak zehazteko era ere desberdina da. Baina bestalde, kronologia komunak, urteak kontatzeko era desberdinen artean, komunikazioa lortzeko gaitasuna ere lortua dugu.

Historia eta literatura elkarren ondoan izan dira eta izanen dira etorkizunean ere. Baina zientzi historikoen lanetan dihardugularik, gure ezagutza historikoa, gure ikerketa eta lorpena behin behinekoa dela konturatuz, behin behinekotasunak erasten digun ezinegon hori hain zuzen ere, zientzia arloko historialarion akuilu eta eragile bihurtzen da. Problema edo zalantza baten ondoko erantzuna aurkitu ondoren, beste zalantza eta problema batzuk sortzen zaizkigu. Hau da, etenik gabeko ikerketa prozesuan ez dago amaierarik. Historiak ez du amaierarik. Historiak bizi bizirik dirau. Eta oraindik orain, gure lur honetan hainbat populazio eta pertsona Historian sartu ezinik dabilta, ez dutelako, zientziaren ezagutza eta hizkeren arabera eurei dagozkien narratiba, historia eta etorkizuna nork idatziko dienik aurkitu. Seguruena euren metanarratiba propioa asmatu dute, zientzi historikoen arabera ez izan arren.

Literaturaren oinarrietan idatzitako historiak bere horretan amaituak eta itxiak dira, metahistoriaren sortzaile direlako. Finkoa eta aldaezina da eta garrantzitsua da begirada hori ere. Denbora jakin batetik at dagoelarik eternitatearen barrualdean du bere logika nagusia eta horregatik iraunkorra gertatzen da. Literaturaren eremuan sortzen diren metahistoriak gizartearen iragana ulertzeko baliagarriak dira. Erljioen adierazpidean maila goreneko literatura lanak agiri zaizkigu. Baina horregatik ere bere horretan itxiak dira eta aldaezinak. Kristauen "salbazioko historia", sortu ohi den metafora eta ilusio handienetarikoa da, inmortalitate eta betirako bizia eskaintzen duelako, beti betirako zoriona.

Baina zientzia historikoen arloa, iragana zientzia historikoaren oinarrietatik abiatuz gero, aldakorra eta epekako behin behineko aurkikuntzaz beterikoa dugu. Beraz amaigabea. Historialarion artean eszeptizismoaren fede gutxiko aukera indartu egin ohi da. Pyrrro Elizeakoaren hautuak eta premisak, helenismoaren garaikoak, hamazazpigarren mendean berriztatu egin ziren. Eszeptizismoak gogoeta berriak eragin zituen eta zientzia historikoen oinarriak jarri ziren. Garai horretan hasi ziren agirien zehaztasun eta benetakotasuna egiaztatzeko bideak. Giro horretan, gure A. Oihenartek Euskal Herriaren historia pentsatu eta asmatu zuen. Gertakizun kronologikoak ez ezik, diskurtso eta ikusmira historiografikoa burutu zuen. Eta XVIII. mendean, eruditismo eta oinarrizko jakinduriaren garrantzia bereizten zen, entziklopediak burutuz eta aldi berean jakinduri horretan finkaturik sortzen den diskurtso historiografikoa bereiztuz.

Metanarratiba handien ostean, historia zatikatu egin da eta gaur egunean ere, askorentzat zientzia historikoa lortu ezineko zientzia eremu bihurtu ohi da. Baina egia posible da zientzi metodoen bidez, G. Leibnizen adierazten zuen ildotan: probabilitatezko egiaren zatiak, mailak ezagutzeko hurbilpenen bidez gure egitekoa bideratzen dugu. Posible da egiak argitzea. Baina horretako tokian tokiko eta agirien bidezko historia, lan taldeen bidez egitea baino ez dugu. Ikerketa etnografikoa eta mikroa halabeharrezkoa gertatzen zaigu etorkizunari begira, historialarion ondorioek ere eguneroko gizartean bere balio aplikagarria eta enpirikoa behar dutela jakinik.

4. EUSKAL HERRIKO HISTORIAREN HISTORIAK ETA KONTAKIZUNAK

Oihenart aipatu dugu eta abiapuntua da, Euskal Herriko historiaz zientzi historikoen ikuspegi berriztatua ekarri zuelako. M. Goihenetxeren azterketak, (Goyhenetche, 1993) berriro eta zabaldu egin du Oihenarten eragina euskal historiografian. Egiatzko historia sortzeko gogoia eta asmoa azaldu zuen, kritiko zorrotza izanik. A. Oihenart bezalako idazle euskaldun batek, Nafarroako historia ardatz hartzen zuelarik, Gaztelako konkista salatzen eta Frantziaren erregearen eskubideen alde, baskoak edo baskoiak, hots euskaldunak, subjektu sozial historiografiko bihurtu zituen. Mendebaleko hiru euskal herrialdeak ez zirela Cantabriakoak defenditu zuen eta Nafarroako Erresuma Vasconiako lurraldeetako zela aldarrikatu, Nafarroako Erresuma Frantziako erregearentzat izateko. Agiri asko erabili zuen eta kritika zorrotza dokumentuen azterketarako. Frantziako erregearen mapagintzan, 1707an Nicolas de Fer hego Euskal Herriaren mapa irudikatu zuen: "La Biscaye divisée en ses 4 principales parties et La Navarre en ses merindades". XVIII. mendean barrena, J. Ph. Belak eta Joseph Eguiateguy eta XIX. mendean beste idazle asko, euskaldunen historiak idazten eta asmatzen hasi ziren. Hegoaldean, historiografia, legelarien eskuko zientzia bihurtu zen, zilegitasun legala eta politikoa lortzeko, foru teoriaren babespean. Euskal herritarren baitan oinarrituriko narratiba historikoa asmatu zen jadanik. "Euskalerriko Adiskideen" sorreran, euskal historia "nazionalaren" hau da mendebaleko hiru

probintzien historia komuna idazteko proiektua aurkeztu zuen Olasok eta Landazurik idatzi zuen bai, hiru herrialdeetako historia.

Hala ere, iraultza liberalaren dinamikan, euskaldunen historia abiapuntu eta paradigma desberdinez azter zitekeela argitzen eta nabaritzen joan ohi zen. Alde batetik Espainiako Historiaren Errege Akademiak, ukatu egiten zituen euskal historiak zituen oinarritzko mito fundatzaileak.

XIX. mendean, narratiba eta metanarratibak indartu egin ziren. Euskaldunei buruzko historiak ipar Euskal Herrian azaldu ziren ugari. Euskaldunak historiaren subjektu eta abiapuntu bihurtu ziren. Literatura historikoetan oinarrituriko eleberri eta elezaharrek indarra hartu zuten. A. Txaho edo Navarro Villoslada eta besteak gogoratu besterik ez dago. Eta mendearen bigarren erdian, A. Campion eta Karmelo Etxegaraierek zientzia historikoen eremuko historia sortu zuten. A. Campionek karlismoaz interpretazio psikologistak egin zituen. Campion historia eta fikziozko literatura uztartzen saiatu zen. Egia historikoa adierazteko, literatura bidezko kontakizunak zituen gogoko, era ederrean adierazita, bere garaiko gizartearen kezken trasunto bihurtuz. Campionen ustez, mitoak badu egiaren zatia adierazteko gaitasuna eta azken batean gizakion patua eta grinak ezagutzeko literaturaren bidea zen zuzenena. Historia arte ederretako edo literaturaren atal bihurtzen zuen. Ideia bera idatzi zuen Pio Barojak bere memorietan. Horregatik da Arturo Campionen lana goi mailakoa. Literatura eta ikerketa historikoa burutzeko gaitasuna izan zuen, metanarratiba komun baten harian.

Eta euskarazko produkzioan ere bada ikuspegi historiko eta historiografikorik. Jurgi Kintanak (Kintana, 2003) argitu digu euskal kondairaren haria euskaraz idatzirik testugintzan ere agiri dela, euskaraz asmatua alegia. XIX. mendean ere nabarmendu zen euskarazko ildo. A. Campion horren jabe zen eta garaikide izan zuen K. Etxegarai ere. Honen historia-elezaharren inguruko lehen lanak euskaraz idatziak izan ziren. Mende bukaeran K. Etxegarai *Trabajos de un cronista* (1898) liburuan honako hau idatzi zuen:

[...] la más constante y arraigada de mis aspiraciones: la de contribuir por mi parte a la renovación de los estudios históricos relativos al país vascongado, a fin de que sean cada vez menos espesas las tinieblas que pretenden ocultarnos cual era la manera de pensar, de sentir y de obrar, cual era, en suma la manera de vivir de las generaciones que en la sucesión de los siglos ocuparon el solar euskaró (...). La historia no es obra exclusiva de los grandes, de los próceres, de los caudillos, mas que de ellos, es obra de los pequeños, de los desconocidos, de los anónimos de los invisibles, de aquellos que constituyen lo que llamamos pueblo.

Oihenartek XVII. mendean idatzi eta egin zuen bezala, K. Etxegarai ere mitoelezaharren edukia eta historiazko benetako gertakizunen iradokizun bereizgarriak behar zituzten.

XX. mendean Euskal Herriko Historia lanetan, J. M. Barandiaran edo Telesforo Aranzadi bezalako historiaurreari dagokion arloko maisuak izan dira eta bereziki gaur egungo historiaz, Bonifazio Etxegarai, Th. Lefebvre, I. Gurrutxaga eta mendearen bigarren erdian, zubi lana eginez J. Caro Baroja. Sakonago aztertze-ko ikus *Historia de Euskal Herria. Historia general de los vascos* 6 liburukiz osatutako historia orokorreko lehen liburukian (Lur Argitaletxeak argitaratua 2004an) idatzi dudana.

Horrez gain, ikus beza 2005ean argitaratu nuen “Euskal historiografiaren ikuspegi gaurkotua, iraganeko begirada euskaldunen abiadan”. Gure ondoko gogoetak, aurreko artikuluaeren testuinguruan eta harian kokatu behar dira, betegarri delakoan bainago.

Laburbilduz, azken hiru hamarkadetan Euskal Herriko Historiaren ikusmira erabat aldatu da. Zientzi historikoen metodoak eta ikerketarako bideak nagusitzen doaz. Hala ere euskaraz gutxi lantzen da, begirada euskaldunaren abiapuntua premiazkoa izan arren, ahula da. Eusko Ikaskuntzako *Vasconia* aldizkariaren hogeigarren urteurrenerako 2004an, etorkizuneko eginbeharrak aipatu eta nabarmendu nituen. Giro eta ildo berean, irakur ere M. Aizpuren azterketa (Aizpuru, 2005). Indarrean dirau azaldu nuen helburuetariko batek:

Hogei urte barru, euskarazko historiografiaren garapena indartsuagoa izatea nahi nukeela, azpiegitura sendokoa, erudizio handikoa eta nazio arteko eztabai-detan txertatua, Europa berriko ikuspegien araberrako diskurtso historiografiko berrien abiadan.

Euskarazko literaturak izugarritzko garapena lortu duen bitartean, zientzia historikoetan oinarriturikoa aldiz ez da nabarmendu. Horra gure erronka nagusietako bat. Gertakizunak bere horretan mutuak dira, harik eta norbaitek interpretazio jakin baten harian jarri arte. Azterketa bidea edo narratiboa erabil genezake baina azken batean zientzia historikoetan oinarriturikoa beti izango da behin behinekora eta azterketa egin ondoren bestelako bat sortzeko premia dugu. Baina haririk eta sarerik badago egon. Horra garrantzizkoa, haria eta sarea ere ez dira berez sortzen. Ulergarri egiteko zergatia bakarrek azalpenak beti izango dira murriztagoak. Azken aldian, baloreak, erlijio ikuspegiak, garai batean produkzio sistemen determinazioaren eragile balira bezala agiri zaizkigu.

Baina gure esperientziatik abiatuz, etnografian erabiltzen ohi denaren ildotik, aktore zuzena, mikrohistoria eta biografia lana da nire ustez garai bateko giroa eta ezagutza lortzeko biderik zuzenena. Gure interpretazioa eta ulermena zorrotzagoa izango da: pertsonak, taldeak eta beren ingurumaria. Horra historia handiak sortzeko giltza. Eta horretarako halabeharrez, ikerketa taldeetan lan egin beharra dago. Historialaria, bakartia eta literatura sortzaileen ildokoa izan da eta izango da. Baina zientzia historikoetan ere ikerlari askoren lanak, helburu berriak

eta jomuga handixeagoak lortzeko, ezinbestekotzat direlakoan nago. Modu horretan, gizakiak, berriz ere, zientzia historikoen helburu izango ditugu.

Historialariok hauxe frogatu behar dugu: zientzia historikoetan oinarriturik zerbait garrantzitsurik esateko badugula, eta gure gizarteko kide eta etorkizunekoentzat eranstekorik ere. Edozerk edo edozein diskurtso edo asmakizun historikok ez du zientzia historikoen eremuan balio. Gure ikerketa lana premiazko bihurtu behar dugu eta bada hainbat arlotan, ondarearen arloan, edo egiazko batzordeetan eta beste eremu batzuetan ere, etorkizuneko gizartearen mesederako. Historialarion lan fina, azken batean mesedegarria eta halabeharrezkoa da gizakiaren atal nagusietako bat memoria delako eta Historia eta istorioak gizataldearen oreka eta bizi pozerako bide direlako.

5. 1818AN J. A. ZAMAKOLAK “HISTORIA DE LAS NACIONES BASCAS DE UNA Y OTRA PARTE DEL PIRINEO SEPTENTRIONAL”

Juan Antonio Iza(ga)-Zamakola Ozerin 1758ko martxoaren 26an Diman jaio zen. Domingo Izaga Bernaola, aitite zuena Antonia Gojenola Zamakolarekin ezkondu zen, aurrerantzean seme-alaben deiturari Zamakola etxauntzaren izena gehituz, emaztearen aginduz. Bien arteko semeetariko bat, Santiago Izaga-Zamakola, Maria Ozerinekin ezkondu eta 9 seme-alaba izan zituzten. Semeetariko bi apaiz egin ziren eta Juan Domingo Perura joan zen, Arequipako historialaria izan zen eta aldi berean Real Sociedad Bascongada de Amigos del Paiseko kide ere. Beste hiru errege-eskribau izan ziren eta hauen artean Simon Bernardo Zamakola Bizkaiko politikaria eta buruzagia eta Juan Antonio ditugu. Azken hauek deituraren lehen zatia, Iza edo Izaga alde batera utzi zuten eta Zamakola soil soilik erabiltzen hasi ziren.

Zamakolatarren bizi giroa, menditarra zen baina aldi berean etxauntza garrantzitsuaren jabe, lur eta mendien jabe, nekazaritzarako, abeltzaintzarako prestatua baina aldi berean, burdinola eta erroten jabe ere. XVIII. mendeko Erre-
suma Batuko “gentry” delakoen tankerakoa, lur jabedunak baina aldi berean industrian eta merkataritzan ere arituak. Zamakolatarren kokalekuari dagokionez, itsasalde eta Arabako lautadaren arteko erdibidean zeuden, beraz merkataritza bitartekotzarako egokia. Eta aldi berean burdingintzan bidezko produkzioari ekiteko burdinolen jabe ziren.

Juan Antoniok, Arabako Zigoitian gaztelania ikasi zuen eta 1775ean Madrillera joan zen. (Hergueta, 1930). 1783an errege-eskribaua izateko plaza irabazi zuen. Bertan gitarra jole trebea eta dantzari hobea zela frogatu zuen. Dantza eta musika jatorren alde agertu zen, atzerriko joera eta moden aurka. 1790ean Dimara itzuli eta Maria Ana Villa Pañorekin ezkondu zen. Konbentzio gerran Frantziako errepublikanoen aurka borrokatu zuen (1793-1795) eta ondoren Madrillera itzuli zen. Don Preciso ezizena erabiliz *Diario de Madrid* izeneko pren-

tsan idazten hasi zen. Horrez gainera *Colección de las mejores coplas de seguidillas, tiranas y Polos para cantar a la guitarra* (1799, 1803) argitaratu zituen. Arrakasta handia izan zuen eta Espainian “musika nazionala” hau da, herritar kutsukoa, indarrean ezarri nahi zuen. Modari buruz ere *El libro de moda en la feria* argitaratu zuen. 1804an modari buruzko *El Centinela de las Costumbres* agerkaria argitaratzeko asmoa izan zuen baina agerkari gehiago publikatzea debekatu egin zuten. Legelari gisa ere aditua zela frogatzeaz gain, *Tribunales de España. Práctica de los juzgados del Reino* (Madrid, 1806) liburua argitaratu zuen, 1808an Jose Bonaparte Espainiako Errege izendatu zutenean, Fernando VIIaren ordean, agintari berrien zerbitzura jarraitu zuen bere errege lanpostuan, errege berriaren itzalpean gradu berriak berehala irabaziz: Erresumako notarioa eta Madrilen Poliziaren buruzagietariko bat izanik. “Real Orden de España” izeneko domina ere lortu zuen. Baina azkenik, tokian tokiko gerrillari eta ingelesten armadaren ekimenez, Bonaparteren porrotaren ondorioz, Frantzia atzerriratu zen, halaberrez. Hego ekialdean hasieran eta ondoren Auch hirian. Masoien kide izan zen eta hiri honetan premia gorrian zegoelarik, ondoko liburua idatzi eta argitaratu zuen 1818an. *Historia de las naciones Bascas de una y otra parte del Pirineo septentrional y costas del mar Cantábrico desde sus primeros pobladores hasta nuestros días. Con la descripción, carácter, fueros, usos, costumbres, y leyes de cada uno de los estados Bascos que hoy existen.*

1820an, liberalek Espainian agintea lortu zutenean, berriz itzuli eta Bilbon *Perfecciones analíticas de la lengua Bascongada e imitación del sistema adoptado por el célebre ideólogo Don Pablo de Astarloa en sus admirables “Discursos filosóficos sobre la primitiva lengua”* izenburudun liburua idatzi eta argitaratu zuen.

5.1. Historia de las naciones Bascas liburuz

Zamakolaren liburu honekin, iraultza liberalaren giroan, ildo berri bat hasi zen euskal historiografian, Mañaricuak (Mañaricua, 1973) adierazi bezala: Euskaldunen historia ardatz nagusi bihurtu zuen. Hala ere, historiako liburu soila ez ezik, metodo kritikoa ezaren eraginez, kontakizunetik gehiago du, lan historikotik baino. Baina liburuak bere eragina izan zuen. Zamakolak euskaldun taldeak, komunitateak eta nazioak hartu zituen abiapuntu Oihenerteren ildoan kokatuz. Euskaldunen historia dugu eta iparraldean arrakasta izan zuen ildo berriak. Ez ordea hegoaldeko historiografian, baina bai aldiz nobelan, elezaharretan eta kontakizunaren bidezko aipamen mota guztietan. XIX. mende bukaeran, Sabin Aranak, beretzat euskal historiaz zegoen libururik garrantzitsuena Zamakolak idatzitakoa zela adierazi zuen eta horregatik berriz inprimatu zuen bere adiskide eta lankide zen Amorrortuk 1898an. 1892an *Bizkaia por su independencia* liburuan zera idatzi zuen: “en el conjunto, aparte de ciertas ideas que le hacen poco recomendable, se ha acercado más al buen criterio” hau da euskal nazionalismoaren ildokoa, alegia. Zamakolak nazio kontzeptua herri edo komunitate anto-

latuak adierazteko erabili zuela kontuan izan behar dugu. Baina garai horretan, inperio-estatu batzuk desagertzen zirela, estatu-nazioen proiektuak hezurmatzen hasi ziren Europan. Espainian, 1818an, Inperio-estatu desagertzearen zegoela, estatu-nazioaren proiektua egituratu zen mendean barrera. Zamakolaren ustez, herrialde bakoitzeko Batzar Nagusien inguruan antolaturikoa “estado Basco” da, estadia antolakunde politikoa izanik. Mendeko bukaeran S. Aranak nazio hitza zerabilen ulean, jadanik, estatu-nazioaren sinonimotzat hartzen zuen, erabateko soberania eta independentzia zuen estatu-nazioa. Beraz, izen berberak, testuinguru desberdinean, esangura diferentea hartu zuen. Euskal nazioa eta estadia, definizio deskriptiboa zena, Zamakolaren kasuan, ondoren egitasmo politikoaren adierazle bihurtu zen mendeko bukaeran, estatu-nazioen garaian.

5.2. Liburuaren testuingurua

Juan Antonio Zamakola Simon Bernardo bere anaiarekin lotuta zegoen eta bereziki Pedro Pablo Astarloarekin. Azken hau bere besoetan hil zen Madrilan. Bestalde, Euskal Herriko hegoaldeko euskal historiografia, XIX. mendeko hasieran, 1802an, Espainiako Historiako Errege Akademiak argitaratutako *Diccionario histórico Geográfico* delakoak aipatutako hego Euskal Herriko lau herrialde buruzko monografiatetik abiatu zen. Liburuki bakoitzaren sarreran Euskal Herriko herrialdeen historiaren interpretazio zehatza egiten zen, ondorio politikoak ateratzeko. Foruak eta ondoko erakundetze forala borondatez erregeak emandakoa zela frogatu nahi zen eta beraz erregearen aginduz. Beste horrenbeste gerta zitekeela aldarrikatzeko aukera zabaldu nahi zuten. Nafarroako Erresumarako ez zuen horrek balio. Euskararen antzinatea ere ukatu egiten zen eta beraz euskal biztanleen berezitasuna baliogabetzea zuen helburu. Pedro Pablo Astarloak euskara abiapuntutzat harturik, berehalako erantzuna idatzi zuen, euskararen antzinatea helburu zuela. *Apología de la lengua bascongada* (Madrid, 1803). Juan Antonio Llorentek, 1806an *Noticias de las Provincias Vascongadas* delakoaren lehen liburukia argitaratu zuen, Godoy agintariaren aginduz. Euskal herrialdeen autogobernurako ikuspegiak kritikatu zituen, euskal erakundearen agintariak defendatzen zuten ikuspegi paktista, Batzar Nagusien eta Erresumako erregearen artean, ezinezkoa zela esanez. Azken batean autogobernuaren oinarri juridiko eta politikoak historiaren bidezko kontakizun berriaren murgilduz, deslegitimaztea zuen helburu. Aurrerantzean, arlo juridiko eta politikoan ezarri zen historiaren azterketa oro. Historia zerbait frogatzeko tresna zen. Arangurennek erantzun bat prestatu zuen, esparru berean, lege eta historia juridikoaren arloan.

Zamakola polemika guztiaren jabe zen eta beste elementu batzuetan ezarri zuen bere begia eta historiaren kontakizuna. Ez da zuzen zuzenean Llorenteren aurka sartzen eta ez du eztabaida juridikora mugatu nahi. Sarreran, historia berri bat idatzi nahi zuela “historia nueva en su clase” aipatzen du, bere helburua “una verdadera paz inalterable en Europa, reduciendola toda a una sola familia” izanik.

Euskalduna eta euskaldunen nortasuna agiri da nagusi, eta euskaldunen bereizkuntza komunak azpimarratu zituen. Hala ere, Bizkaikoa da sakonen landu zuen historia. Euskaldunen lurraldea, hizkuntza eta nortasuna aipatzen ditu eta hain zuzen ere elementu hauek Europan agiri ziren mugimendu abertzale berrietan nabarmentzen ziren (Basurto, 1984). Euskal erakundeak, Batzar Nagusiak defenditzen ditu antzinako jatorrizko lege eta ohituren isla eta adieratzat harturik. Eta honako hau uste dute Europako “nazio zibilizatuek”: erakundetze jatorrak, antzinetatik datozenak, berriz indartu beharko dira gobernu zintzo eta ona indarrean jartzeko. Grezia klasikoko ereduak aipatuz, herri ordezkariaren aipamen zuzena egiten du. Bere lanean, argien garaiko baloreak eta sentsibilitate berriak ageri dira, aurrerantzean erromantizismoak garatuko zituenak. Alde batetik, ikuspegi jatorra, herri oinarrikoa, burutzen du eta bestetik liberalismo berriaren egitasmoak ere aurreratzen ditu. Espainiako Erresumaren, ikuspegi konposatutik abiatzen da: “España una gran nación dividida en pequeños estados federados entre sí”. Euskal erakundetzea, antzinakoa da eta beraz Greziako errepubliketan egindakoaren ildokoa. Luxua eta merkataritza kritikatzan ditu eta fisiokraten ikuspegi ekonomikoa du. Herri subiranotasuna defendatzen du eta Bizkaiko historian nagusi izan zela esan zuen, erregearen subiranotasunaren parean zegoela adieraziz. Euskal Herria, estatuen konfederazioa zela zioen, bakoitza bere Batzar Nagusien jabe zela. Eta Gernikako arbola, askatasunaren ikurtzat hartzen zuen. Euskal Herriak hala ere dekadentziaren garaian sartu bide zela beldurretan zegoen eta hori dugu nazionalismo erromantikoen beste erakusle garbia. Ohiko mito politiko tradizionalak errepikatu zituen. Ez du agiri espiritu kritikorik, zientzia historikoen arlokorik. Jatorrizko monoteismoa, botere partekatuaren paktua, erromatarren aurkako independentzia, euskal iberismoa, aitorsemetza edo noblezia unibertsala, eta zergak ez ordaintzeko eskubidea. Historia konparatiboa egiten saiatu zen, Euskal Herriko historia eta Suitzako kantoiaren iraganarekin parekatzen du.

Azken batean, historia lana ez ezik, Euskal eta bereziki Bizkaiko gizartearen azterketa erakusten du, garaian garaikoa bereziki eta ikuspegi liberal batetik, euskal kontakizun berritzailea asmatu zuen.

6. PEDRO JOSE ASTARLOA (1751-1821): EUSKAL KONTAKIZUNAREN ARKETI-PO HISTORIKOA, LONGA JENERALA

XVIII. mendeko bigarren erdiko pertsonaia dugu. Garai hori Argien Garaia izan zen hemen Euskal Herrian eta Europan ere. Argien Garaia eraginkorra izan zen. Euskal Herriko buruzagi politiko eta ekonomikoek Herri Adiskideen elkartea 1764an sortu zutenean, argien indarra zabaltzeko eta zientzia erabilgarriak eza-gutu eta zabaltzeko, P. Astarloa, fraile sartu zen, filosofia eta teologian aditua izateko. Bergaran goi mailako ikastegi tekniko berria antolatzen zen garaian, ondolan Oñatin legelari eta eliztarrentzat goi mailako Unibertsitatea 1775ean berrindartzen hasi zen. Baina argien garaia ostean, iraultza liberal bortitza, gogorra,

azaldu zen 1789an Frantzian. Eta iraultzaile errepublikano berriek, 1793an, Espainiara ere zabaldu zuten gerra askatzailea. Astarloak lehen esperientzia gogorra Bilbon ezagutu zuen. Ondoren beste gerra luzeago bat jasan zuen, Napoleonek eragindakoa 1808an. Bi gertakizun hauek Astarloaren pentsamoldea eta ikuspegia markaturik utzi zituzten.

Nortasuna eta lana ezagutzeko, ekarpenik sakonena X. Altxabarrena dugu. (Altxibar, 1992). Baina gure azterketarako erabiliko dugun testuaren indusketa zehatza A. Zelaietak egin zuen jadanik (Zelaieta, 1978). Pedro Pabloren anaia eta euskal literaturaren eragile zuzena izan zen. Hamabost urtez abitua (1766) hartu zuen Bilboko S. Fraisku komentuan, nobizioen liburuan agiri den bezala. Unibertsitate ikasketak egin zituen. Iloba, Ignacio Luis Astarloa, Oñatiko Unibertsitateko errektorea izan zen, 1814-1815 ikasturtean, berriz indarrean berrantolatatu zenean (Morales, 1999). Beraz, jakintza teologikoan jantzia, Frantzizkotarren buruzagia eta Bilboko San Fraiskuko komentuko buru ere. 1808ko abuztuaren hasierako egunetan, Bilbon herri matxinada antolatatu zen Bonaparte errege berriaren aurka, Fernando VII erregearen alde baina herritarrek tokiko agintari guztien kontra altxatu ziren. Matxinadak ildo herritarra hartu zuen (Enriquez, 1990). Abuztuaren 16an Napoleonen armada Bilbon sartu eta guztia txikitu zuen. Besteak beste, S. Fraiskuko komentuko fraileak fusilatatu zituzten. Beharbada herritarrengan jadanik eragina izango zuten, liberalen aurkako ikuspegiak mantenduz eta indartuz, ikuspegi sozial eta herritarretatik hurbil, baina jantzi erlijioso eta biblikoaz hornituz. Aurrerantzean, S. Fraiskuko komentuko fraideak, kontrairaultza liberalaren babesleku nabarmena bihurtu ziren Bilbon. Eta bertan, nagusia, P. J. Astarloa aurkituko dugu. Bertan inprimatzen ziren bertsoak eta koplak, unean uneko gertakizunak historiaren, iraganaren eta Bibliaren kontakizunaren baitan kokatzen zituztela. 1833an ere, karlistadaren hasieraren proklama eta deialdiak, komentu beretik atera ziren.

Giro honetan kokatu behar dugu Pedro Jose Astarloak idatzitako:

Urteco Domeca gustijetaraco verbaldi icasbidecuac. Euretan aurkituko dabe Ari-ma-zain euskaldunak, euren Elextar,edo Feligresai predikadu biar deutsen ikasbidia: Baita bere Kristinau euskaldunak, zer jakin, eta egin biar dabeen KONPONDUBA Aita Fr. Pedro Astarloa S. Franziskubaren seme, Lektore Jubiladu, Burgosko Probinzijako Aita, eta Kantabrijako Definidoriak.

Bigarren argitalpena 1818an argitaratu zuen, Longaren laguntzari esker. Bai euskara aldetik eta edukiagatik ere, liburu ezin interesgarriagoa da garaiko pentsamoldean sakontzeko. Baina bereziki, oraingoan sarrera azpimarratzea interesatzen zaigu:

Jaun txito argitu; edo ilustre don Francisco Longa; eta Anchia, Erregeren Martitzdi, edo Ejerzitubetako Mariskal, San fernandoren Ordia Errial, eta gudatarreko Zaldun, Vitorija, eta San Marcialeko batalletako, baita bere zazpigarren Soldadi, edo Ejerzitu-

ko Labaru, Lauburu, edo kurutzez apaindu, Bilboko uriko armen agintarijai Ea, Ea. (Testu osoa honako helbide honetan irakur daiteke: <http://klasikoak.armiarma.com/>). Euren erlijinoe, euren oitura, euren lege, eta euren euskeran!

Francisco Antxia Urkiza, Mallabiko Longa baserrian jaio zen, 1783ko apirilaren 10ean eta Valentzian hil zen 1831ko, abenduaren 21ean. Baserriaren izena hartu zuen. Errementari lanetarako La Puebla de Arganzonera joan zen, jabearen alabarekin ezkonduz. 1808ko Napoleonen agintaritzaren aurka altxatu eta gerrillari izatetik, armadan sartu zen, karrera militar arrakastatsua eginez (Areitio, 1951 eta Pereda, 2004).

Astarloak, kontakizunaren aktore eta nagusi bihurtu zuen. Kontakizun jakin eta onarturik zuen heroia zen. Bestalde giro berean, bertsoz egindako beste lan garrantzitsu bat sortu zela gogoratu behar dugu: *Antxinako euskaldunen alabantzak*. Mateo Zavalak ipuinetan bildu zuen, honako hau adieraziz: “euskaldunen alabantzaak ez takit nik norenak” eta Anjel Zelaietak (Zelaieta, 1986) M. Zavalaren *Fabulas en dialecto vizcaino* liburuaren argitalpenean, *Antxinako euskaldunen alabantzak* eta 1818an P. J. Astarloaren hitzaurrearen arteko antzekotasunak azpimarratu zituen. Eta zalantza barik, badu bai gaiaren aldetik eta esateko eran loturarik. Beraz, M. Zavalak esaten duenez “ez daki lana norena den”, beharbada Astarloaren eskukoa izan daiteke. Baina bestalde, Astarloa ordena berekoa izanik, harritzekoa da Zavalak bere izena ez aipatzea. Dena dela, badi-rudi Astarloaren buruzagitzapean zegoen komentuko produkzioa izatea ere.

Longaren hitzaurrean, garrantzitsuena zera da: bertan kontakizuna agiri dela eta Longa jatorrizko euskaldunen ondokotzat hartzen duela.

X. Altxabarren liburuan adibidez, Bilbo aldean, XIX. mendearen hasieran burutu eta argitaratu zirenak bildurik ditugu. Bestalde, Konbentzioko eta Napoleonen garaiko bertsoak A. Zavalak eta P. Urkizuk bildu dituzte. Lan horien harian K. Mitxelenak Eusko Ikaskuntzaren IX. biltzarrean aurkezturiko saiakera ere abiapuntu dugu: *Euskara eta euskararekiko ikerlanak (1700-1880)*.

Baina oraingoan Astarloaren kontakizun historikoaren ildo eta lerroa interesatzen zaigu azpimarratzea. Astarloaren pentsamoldea XIX. mendean barrena eraginkorra izan zen. Erregezale 1820an eta karlista 1833an deitzen zirenen pentsamoldearen oinarriak agiri ditu. Iraultza liberalaren aurkako, pentsamendua erakusten du hain zuzen ere. Baina ikuspegi hau ez zen Euskal Herrikoa bakarrik. Europan barrena ondo txertatua izan zen pentsamendu erreakzionarioa eta herritarren artean arrakastatsua izan zen. Arrakastaren zergatietan sakondu beharko da. Baina “Antxinako euskaldunen alabantzetan” orokorra zena, oraingoan aktore zehatz eta jakin batean dugu hezurmamiturik eta giharturik. Astarloarentzat Longa jenerala euskaldunen eredu eta erreferentzi bihurtzen da.

Pedro Astarloak, esker onez Longaren gorazarre bizia egiten du. Liburuaren argitalpena berari zor dio. Euskaraz ekoiztearen garrantzia azpimarratzen du. Badago jadanik euskaltzaleasuna eta kontzientzi berri hau ondo txertatua eta onartua eta XIX. mendean zehar nabarmenagoa izango da. Astarloaren euskaltzaleasuna, erlijio baloreen baitan kokatuko da. Horra testua:

Berorigaitik izan ezpaliz, bildur izateko zan, ilunian geratuko zala liburu onetan ifini dodan lan guztija, Baduaka euskeriak bere itzkunian ifiniriko ikasbide edo dotrina au: Badauke Arimazain euskaldunak nundik predikadu emen dagozan berbaldijak, badauke gure erritarrak nun irakurri emen daguan ikasbide, edo doktrinia; berorri zor deutse.

Lehenago lerrotik, historiaren kontakizunaren ikuspegia erakusten du eta euskal herritarren historia lerro batean laburtzeko gaitasuna du: “Denpora guztijetan izan da entzute andikua Kantauritarren izena alan itsas-ibilte, eta jakiturijan, zein da gerran”.

Erromatarren garaian, borrokan egin zuten eta helburua hauxe zen: “itxi bizi zeitezala euren erlijinoe, euren oitura, edo kostunbre, euren lege, eta euren euskeran”. Jakina Jesus jaio gabe zegoen, kristautasuna gero nagusitu zen baina euskaldunak jatorrizko monoteistak izan zirela uste zelako, ez zegoen horretan kontraesan nagusirik. Azken batean, Jesusen jaiotzak, ohiko balore nagusiak, erabat bete egin zituen.

Testuan, protagonista gisa, Kantauriarrak eta bizkaitarrak erabiltzen ditu. Kantauriarren mitoa, jatorrizko independentziaren ustearen mitoz josirik dago. Erromatarren aurkako erresistentziak, ikuspegi politikoan, indar sinboliko handia zuen. Mitoak inork menperatu gabeak izan zirela adierazten zuen eta garaiko euskaldunak eta bizkaitarrak kantauriarren baitan kokatzen dira. Beharbada, Bizkaitarrak, kantauriarren zatia lirarteke. Beraz kantauriarrak esaten duenean, euskaldunen sinonimotzat har daiteke.

Kantauriarren nortasunaren baitan gerlari izateaz gain, itsas-ibiltean izan zirela ezagun dakar, bereziki Irlanda eta Ingalaterra inguruan. Baina euskaldunen nortasunez ari delarik, jakiturian ezagunak zirela ere azpimarratzen du eta Cambridgeko Unibertsitatearen sorreran partaide ere.

Beraz euskaldunen hiru bereizkuntza azpimarratzen ditu: gerlari, itsas-ibilteetan aurrelari eta jakinduriak jantzirik, Ingalaterran eragina izan zutelarik. 1818ko garaian ingelesak itsasoan nagusi izan ziren. Baina bestalde, Napoleonen aurkako gerran, Erresuma Batuko partaidetza eraginorra eta erabakigarria izan zen. Aliatu nagusia Erresuma Batua izanik Napoleonen aurkako gerran, Ingalaterrarekiko historiazko loturak guztiak goraiatzeko helburua zuen.

Kronologiari dagokionez, Bibliakoan kokatu behar dugu. Ezagutza historiko sakona erakusten du, Cartago eta Erromako historiari abiatuz: *Orra ze gerrari*

andi, eta irmetzat eukezan Cartago, eta Erromatarrek gure antxinako asaba euskaldunak.

Erromatarren kontakizuna egiten dagoenean, Napoleonen armadaren kontakizuna egiten dihardu. Kantauriarrak erresistentzian agiri dira, gutxiago eta armaz nekezago horniturik eta Napoleonen aurka Longa gerrillaria gailendu zen. Horrela, lehengo euskaldunen leinuko buruzagitzat agertzen eta erakusten saiatuko da.

Gerrillarien teknikak honela deskribatzen ditu garai zaharretan kokatuz. Bost urte jartzen ditu, Napoleonen gerra ere Bizkaian 1808-1813 arte izan zen:

Augustok gure erri oneetan egin eban gerriak; eta bost urte iruan dau Napoleonek egin deuskunak (...) Izanik Bizkaitarrak Erromakuak baño arin, ibilkor, eta bizkorrago, jakinik ondo atxarte, bide-zigor, aldatz, eta girabirak, noz, nun, eta zelan nai eskutetan jakezan, eta alan uste ebenian erromatarrek, alde guztijetatik estutu, eta ingiraturik eukezala arerijuak, ez eben aurkituten atx, subil, larra, sasi, edo orbela baño. Bost urte iraun eban, Augustok bertatikua izango zala uste izan eban gerra onek.

Garaian garaiko historia zuzena erakusten digu ondoren. Baina kasu honetan, erlijioaren defentsa sutsua aipatzen du. Kristautasunaren defentsa gisa agiri da. Beraz antzinako nortasunezko izateari, gerlari, itsas aditu eta jakintzetan ezagun izanari, beste bat gehituko zaio: kristautasunaren defendatzaile irmoa:

Geure egunetan ikusi dogu gaurko Bizkaitarrak antxinako Kantauritarren seme diriala, alan gerrari indarsu izatian, zein da, euren erri, Kristinautza, lege, eta eskubide, edo libertadien maitetasunian. Bai, Don Francisco Longa Jauna, argi argitan ifini dau mundu guztijen begijetan, berorren zanetan irakiten daben odola antxinako Kantauritarrena dala.

Azken lerro hauetan, herri nortasunaren aipamena dugu eta askatasuna. Beraz, kontzeptu liberalaren ikurra den askatasunak, ikuspegi kontrairaultzailean ere erabilgarritasuna du. Jakina, bakoitzak eduki desberdinak eransten dizkio. Lege zaharreko ikuspegian, delako askatasuna, printzipio nagusien arabera, arau nagusi batzuen bidez mugaturik dago. Gorazarrean, Longak egin zituen gerrillari ekintzak banan banan goraiatu zituen. Batez ere errepideetan egiten zituen korreo eta bestelakoen aurka. "Bizkaiko Gobernuko" Gazetan, bidelapur gisa agiri zen aldiz: "Eta zenbat arerijo il, zatitu, eta katigatu eztitu modu onetan?" Baina bestalde, profesional gisa ere goraiatzen du eta horregatik Gasteiz eta San Martzialeko guda nagusietan, armadako buru bezala, bere partaidetza gogoratu eta goratzen da.

Beraz, Longaren meriturik gorena hauxe izan zen: ohiko gerrillari izatetik, armadako buruzagi garrantzitsu izatera iristea eta literatura kutsu bizian, modu labur eta grafikoan erakusten du bere bilakaera hori hurrengo testuan:

Gutziz zirian gitxi lenengotik eukazan martitz, edo soldadubak, eta ez euken onek arerijo ainbat gerratan ibili bati arpegi emoteko biar zan bildurreztasunik; baña luzatute, eta ibilte oneekaz ain modutan geitu eban bere gizadija, ze eldu zan eukitera zorzi milla oñezko, milla zaldizko, eta amabi kañoe euren tresna guztijakaz; eta au gitxi balitz legez, zabaldu zituzan bere ardurak itxasora bere, eta ifini eban onzidi, edo eskuadratxu bat arerijuen kontra (...) bere Zazpigarren ejerzituko Labaru, Lauburu edo kurutzia kaz; egin dau San Fernandoren ordia errial, eta gudatarreko Zaldun, eta eregi dau bere Exerzitubetako Mariskal izatera.

Antxineko Euskaldunen alabantzak.

Kontakizunaren ikuspegi osoagoa agiri zaigu, Antxinako Euskaldunen alabantzetan. Esku berekoa agian, horrelakoak Altxabarren liburuan agiri den bezalaxe, Astarloak ere idatziak badituelako.

Beste artikulu batean azertu nuen, jada, testuaren edukia, baina testuinguru honetan laburbilduko dut. Bertsoak indar handikoak dira eta kontakizun heroikoaren grina erakusten dute. Bestalde, galdera erretoriko eta metahistoriko bat dugu, testu osoaren muina:

Zergatik deritxazu
hainbeste neke lan
euskaldunen artean
beti hartu joan (ohi zuen)?
Gordetarren zintzoro
jaunaren fedea
geure lege garbiak
geure euskerea.

Bertso hauetan laburbiltzen da, garaiko kezka eta arazoaren erantzuna. Fedea, lege garbiak eta euskara. Borroken eskema interpretatibo horrek gaurdaino irauango du, arerio/adiskide paradigmapean. Baina oraingoan arerioa barruan ere dagoenez, gaztelaniaz bakarrik egitea ez da nahiko, apologista legelariak egiten zuten antzera. Oraingoan gizarte barrura ere begiratzen da eta euskaraz adierazpenak egin behar dira etorkizuna euskal gizarte barruan ere irabazteko.

Kontakizun historiko luzea azaltzen du, historia sakratua, Bibliaren bidezkoa eta Erromatarren ondokoa. Baina azkenik, programa bat ere badakar, gizarteko indarrak mobilizatu nahi dituelako. Dei egiten du. Beraz, bertso hauek, oihartzun luzeko tonua eta edukia dakartzate:

Alkar ondo harturik
diño: Lehenago
ondatu ta hil danok
azpiratu baino
Eztoko, euskaldunak

lehengoen fedea?
haen euskara laua
et'aren legea?
Zer: emetu aldira
gutarren bihotzak?
baita askok berbetan
dirudie motzak?
(..)
Ea ba euskaldunak
azkortu gaitean:
gabiltzan beti zuzen
ta sendo fedean.
Geure bizierera
arteztu bagarik
ez dogu ikusiko
iñoz egun onik.

Ez aldean guk galdu
herriko legea,
eta antxinatik, dogun
geure euskerea.
Gogoan beti euki
lehenengotik oná
sartu ez dala arrotzik
agintetan oná.

Hizkera aldetik, hitz batzuk berdinak dira: “asaba” “Martizdi”. Historiaren eza-
gutza. Ildo hau ez da Napoleonen aurkako gerran sortua soilik. 1794an Bilbon
Santiago elizarako argitaratu ziren bertso paperetan ezarritako ideia nagusiak
dira: Adibidez 10 estrofan gerrarako deia egin zen:

Bakotxak egiten dau
hemen al dabena
jakinik dala gerra
Jaunak nahi dabena
fraile ta abadiak
besteekaz batera
badira dira pozarren
armak hartutera

Giro bereko bertsoak, Abandon eta Bilbon erruz zabaldu ziren eta Bixenta
Mogel dugu beste autore nagusia. Ondoko bertsoetan, erretorika eta ikuspegi
berbera azaldu zuen, garaian garaiko arazo sozialak agertuz. “Gabonetako kan-
tia Bizkaitar guztientzat, euskaldun emakume batek ateria, 1819.garren urtian
Abandoko elixatian”. 1814an Fernando VII Espainiako errege izateko Frantziatik
itzuli zenean, Abandon eta Bilbon argitaratu ziren bertsoetan, liberalismoaren
aurka zuzen adierazten dira. Errege berriari, aginte osoa erregeak berak erabil

zezala adierazten zen. Era berean, inkizizioa, hau da erlijio eta pentsamolde askatasuna debekatzeko tresna, berriz indarrean jartzeko eskatzen zen.

Poztu gaitezan
egun honetan
eskerrak millaz Jaunari.
Mesede handijak
eginagaitik
gure Españako
lurrari
(...)
Iñok elexien kontra
ezer esaten dau?
ez eijozu parkatu
barriketa zital hau.
Garbirik jaon daizun
zure elijiñoia
irme sendatu eizu
inkisizinoia.

7. ONDORIOAK

Euskal historiografian, euskarazko testugintzak eta ahotsak sartu beharra ditugu garaian garaiko gizartearen ezagutzan murgiltzeko. Historiaren ezagutza, gizartean erabiltzen diren hizkuntza nagusien bidezko kontakizunak premiazkotak dira. Historiografia, produkzio historikoen azterketa kritikoa eta kontakizuna bereizi behar ditugu. Baina kontakizunik gabe ere ez dago historiografia jakinik sortzerik. Urte berean argitaratutako bi kontakizun, Auchen eta Bilbon arakatu ditugu. Biak, euskaltzaletasunetik abiatzen dira, iraganeko mitoetan bat egiten dute, ez dago kritika nagusirik horretarako baina Astarloak erlijio eta kristautasuna euskaltzaletasunaren gunean erabat lotzen dituen bitartean, Zamakolaren euskaltzaletasunean ez da horrelakorik gertatzen. Jatortasuna ulertzeko modu desberdina dugu jadanik. Eta honek bere ildoak izango du etorkizunean ere.

Astarloaren testuan badago historiaren ezagutzarik baina kontakizun jakinaren zerbitzuan jartzen da. Astarloaren kasuan, kontakizunak du garrantzia. Aktore nagusi bat agiri da: euskalduna. Eta aldi berean, erbestekoak, atzerritarrak. Barrukoak, herritarrak, lege batzuen arabera, komunitatea osatzen dute. Ez du ikuspegi kritikorik, historia kontakizunerako aitzaki egokia baino ez da.

Zamakolaren kasuan, historia sakonago egiteko asmoa du. Garaian garaikoak aztertzerakoan historialari gisa dihardu, baina kontakizuna burutzerakoan, ohiko mito eta usteak bere egiten ditu. Baina komunitatean, herri kontzeptuan, "nazioa" deituz, bere azterketaren oinarria jarritz, bestelako ildoak ireki zuen. Liberala izanik bere ikuspegia, gizartea bere horretan begiratzen du, gizatasun anai-

korra helburu duela Europan, aldi berean euskal nazioak nortasunez, etorkizuneko gizartean irudikatuz.

8. AIPAMENAK ETA BIBLIOGRAFIA

AGIRREAZKUENAGA, J. *La articulación político institucional de Vasconia: Actas de las Conferencias firmadas por los representantes de Álava, Bizkaia, Gipuzkoa y eventualmente de Navarra (1775-1936)*, II liburuki. Bilbao: Bizkaiko Foru Aldundia, 1995.

—. “Wilhelm von Humboldtten garaiko euskal ideologia politikoaren adierazpen eredu-etariko bat: Aintzinako euskaldunen alabantzak”. In: *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, nº 48, 1. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003; 265-277.

—. “Euskal historiografiaren ikuspegi gaurkotua, iraganeko begirada euskaldunen abiatdan”. *Vasconia*, 34. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005; 407-422.

AIZPURU, Mikel. “Historia euskaraz XX. mendean, nahiaren eta ezinaren artean. Lehen hurbiltzea”. *Vasconia*, 34. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005; 423-451.

ALTZIBAR, X. *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, astarloatarak, Frai Bartolome. Nortasuna, idazlanak, grafiak*. Bilbao: Bizkaiko Foru Aldundia, 1992.

—. “Euskara Adiskideen Batzarrean”. In: *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*. Vitoria-Gasteiz, 1985; 1119-1135,

ARISTIMUÑO, Joseba. *Euzko Alegiak*. Donostia, 1934.

ASTARLOA, Pablo. *Apología de la lengua Bascongada o ensayo critico filosófico de su perfección y antigüedad sobre todas las que se conocen: en respuesta a los reparos propuestos en el Diccionario Geográfico histórico de España, tomo II, palabra Nabarra*. Madrid: Don Geronimo Ortega, 1803.

ASTARLOA, Pedro. *Urteko Domeka gustijetarako verbaldi ikasbidekuak, zeintzubetan azalduten dan Erromako katesismua. Eurretan aurkituko dabe Armina-zain euskaldunak, eure elextar edo feligresari predikadu bihar deutzen ikasbidia: Baita bere kristinau euskaldunak, zer jakin eta egin bihar dabeeen, bigarren liburua*. Bilbo: Pedro Apraiz, 1818.

BASURTO, R. “Elementos neoclásicos y prerrománticos en la historiografía vasca de principios del siglo XIX: J. A. de Zamacola” *Revista Internacional de los Estudios Vascos*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1986; 661-675.

DARANATZ, J. B. “Astarloa, Zamacola et Erró”. *Revista Internacional de los Estudios Vascos*: Donostia - Paris: Eusko Ikaskuntza, 1909; 375-395.

ECHEGARAY, C. “Informe acerca del trabajo: El vascófilo franciscano R. P. Fr. J. M. De Zabala”. *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, XVIII. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1927; 298-301.

GOYHENETCHE, J. *Les Basques et leur histoire. Mythes et réalités*. Donostia, 1993.

- HERGUETA, D. *Don Preciso, su vida y sus obras*. Madrid, 1930.
- INTXAUSTI, J. *Euskara, euskaldunon hizkuntza*. Gasteiz: Eusko Jaurilaritza, 1990.
- IRIGOIEN, A. "Bilbo eta euskara". In: *Euskera* 22. Bilbao, 1977.
- KINTANA, J. "Euskarazko historiografia (I): aurrekariak eta lehen pausoak (XVI–XIX mendeak)". *www.kondaira.com*, 1, 2003.
- LEZAMA LEGUIZAMON, L. "El vascófilo R. P. Fr. Juan Mateo Zabala (Apéndice bibliográfico)". *RIEV*, 1924, XV; 337-350.
- MAÑARICUA, A. *Historiografía de Vizcaya (Desde Lope Garcia de Salazar a Labayru)*. Bilbao, 1973.
- MITXELENA K. "Euskara eta euskararekiko ikerlanak 1700-1880)". *Eusko Ikaskuntzaren 9 Biltzarra*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983.
- MORALES J. A. *La formación intelectual de los vascos. La Universidad de Oñati, desde las reformas ilustradas hasta su supresión definitiva (1772-1842)*. Donostia-San Sebastian, 1999.
- PEREDA, I. *Francisco Tomás de Longa Anchía y Urquiza (1783-1831): más que un guerrillero = gerralari bat baino gehiago*. Markina-Xemein, 2004.
- RUIZ DE LARRINAGA, J. *El vascófilo franciscano Fr. Juan Mateo de Zabala. Estudio bibliográfico*. San Sebastián: Imprenta de la Diputación de Guipúzcoa, 1927.
- SANCHEZ PRIETO, J. M. *El imaginario vasco. Representaciones de una conciencia histórica, nacional y política en el escenario europeo. 1833-1876*. Barcelona, 1993.
- URIARTE, J. M. *Pablo Pedro Astarloa (1752-1806) Biografía*. Durango, 2002.
- URKIZU, P. *Bertso zahar eta beri zenbaiten bilduma (1798)*. Durango: Durangoko Udala, 1987.
- YBARRA, J. *Datos relativos a Simón Bernardo de Zamacola y la Zamacolada*. Bilbao, 1941.
- ZABALA, J. M. *Fábulas en dialecto vizcaino*. Bilbo: Euskal editoreen elkarte, 1986. A. Zelaletaren edizioa. ZAVALA, A. *Frantziako iraultza eta konbentzioko gerra bertsoan (bertsoak)*. Donostia: Etor, 1989; 170 or.
- . "Fábulas en dialecto vizcaino". In: *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, n. 1 eta 5. París, 1907.
- ZAVALA, A. *Frantzesteko bertsoak*, II liburukia. Tolosa: Auspoa, 1991; 27-37 or. 1814ko bertsoak.
- ZELAIETA, A. *Foruak eta euskal literatura*. Donostia, 1978.